

Semitha Cevallos

<https://orcid.org/0000-0001-9325-9430>

Federalny Uniwersytet Parany
Kurytyba, Brazylia

Tetiana Mychajłowa

<https://orcid.org/0000-0002-7857-582X>

Narodowa Akademia Nauk Ukrainy
Kijów, Ukraina

„Za to, żeś nas tu przyjęła jak dzieci”. Brazylia w życiu i twórczości polskiego poety Tadeusza Milana Grzybczyka*

“For Welcoming Us Here Like Children”: Brazil in the Life and Work
of the Polish Poet Tadeusz Milan Grzybczyk

Abstract: The Polish literature written in Brazil is a treasure waiting to be discovered. This is the case with the works of the Polish poet Tadeusz Milan Grzybczyk (1885–1961). His works have fallen into oblivion, while a significant part of his literary output has remained unpublished and, as a result, has not been properly analysed. Some of his works have been irretrievably lost. However, thanks to the research started in 2014 by Marek Stanisław from the University of Rzeszów, the life and work of this poet have once again become the subjects of consideration and new discoveries, a list of which is presented in this article. The article also analyses and interprets Grzybczyk's poem *Tobie Brazyljo!*, which compositionally constitutes a separate chapter of the only volume published in the poet's lifetime titled *Wianki parańskie* (1921). The poem is an ode to the country of settlement, and Brazil itself is presented in it as a temple. The harmony of all the elements (earth, air, fire and water) creates an orderly, safe world. The mention of young eaglets is an allusion to Polish emigrants in Brazil, whom it welcomed like a loving mother. The poem is saturated with sacred vocabulary, which reflects the poet's admiration for his adopted homeland.

Keywords: Brazil, Tadeusz Milan Grzybczyk, archives, poetry, Poland in exile

* Artykuł powstał podczas stażu autorek na Programa de Pós-graduação em Letras (PPGL) na Universidade Federal do Paraná (UFPR) w Kurytybie dzięki stypendium i finansowaniu agencji CAPES, w ramach Programu Solidariedade Acadêmica. Bardzo dziękujemy Profesorom Piotrowi Kilanowskiemu, Marcelo Paiva de Souza oraz Markowi Stanisławowi za cenne uwagi i poprawki stylistyczne.

Abstrakt: Literatura polska napisana w Brazylii to skarb, który wciąż czeka na odkrycie. Tak jest w przypadku twórczości polskiego poety Tadeusza Milana Grzybcyzka (1885–1961). Jego utwory popadły w zapomnienie, a znaczna część jego dorobku literackiego pozostała nieopublikowana i w konsekwencji niepoddana odpowiedniej analizie. Niektóre jego dzieła zostały bezpowrotnie utracone. Jednak dzięki rozpoczętym w 2014 roku badaniom Marka Stanisza z Uniwersytetu Rzeszowskiego życie i twórczość tego poety znów stały się przedmiotem rozważań, a także nowych odkryć – ich wykaz prezentuje niniejszy artykuł. Dokonano w nim także analizy oraz interpretacji wiersza Grzybcyzka *Tobie Brazylijo!*, który kompozycyjnie zajmuje osobny rozdział jednego wydanego za życia poety tomiku *Wianki parańskie* (1921). Wiersz jest odą do kraju osiedlenia, a sama Brazylia została w nim przedstawiona jako świątynia. Ukazana harmonia wszystkich żywiołów (ziemi, powietrza, ognia i wody) tworzy uporządkowany, bezpieczny świat. Wzmianka o młodych orlętach jest aluzją do polskich emigrantów w Brazylii, których przyjęła ona jako kochająca matka. Nasyconie utworu leksyką sakralną odzwierciedla zachwyt poety wobec swojej nabytej ojczyzny.

Słowa kluczowe: Brazylia, Tadeusz Milan Grzybczyk, archiwa, poezja, Polska na emigracji

Wstęp

Literatura polska napisana w Brazylii to skarb, który wciąż czeka na odkrycie. Niektórzy autorzy – oraz część ich dzieł – są wspominani w książkach, czasopiśmie i tekstach prasowych, zarówno w Brazylii, jak i w Polsce. Jednak kompletny zbiór, badania i publikacja pełnego korpusu dzieł literackich to praca, która wciąż jest przed nami. Tak się rzecz ma również w przypadku polskiego poety Tadeusza Milana Grzybcyzka (1885–1961). Jego nazwisko pojawia się wprawdzie w książkach, gazetach, artykułach i podręcznikach literackich. Niemniej jego życie i twórczość popadły w zapomnienie, a znaczna część jego dzieł została bezpowrotnie utracona bądź niepoddana odpowiedniej analizie i w konsekwencji nieopublikowana. W 2014 roku prof. Marek Stanisław z Uniwersytetu Rzeszowskiego przyjechał do Brazylii i zajął się tym tematem, rozpoczynając badania nad biografią i twórczością Grzybcyzka. Do chwili obecnej Stanisław opublikował dwa artykuły, jeden w Brazylii, a drugi w Polsce, przedstawiające wyniki swoich dotychczasowych poszukiwań (Stanisław, 2020, 2022). Teksty te są dowodem rosnącego zainteresowania badaczy twórczością tego pisarza i publicysty.

Polski naukowiec odwiedził Brazylię i Uniwersytet Federalny Stanu Parana w Kurytybie (UFPR) trzykrotnie (w latach 2014, 2019 i 2023). Podczas pierwszej wizyty zainteresował się twórczością Grzybcyzka,

w trakcie drugiej przedstawił wstępne wyniki swoich badań, a celem ostatniej było odnalezienie osób, które były blisko związane z Grzybczykiem i dysponowały informacjami mogącymi wypełnić wiele luk dotyczących jego życia i twórczości. Badacz nie był jednak w stanie nawiązać tych kontaktów samodzielnie ze względu na niewystarczającą znajomość brazylijskich realiów, dlatego też zaprosił do współpracy jedną z autorek tego artykułu, dr Semithę Cevallos, stwarzając jej w ten sposób możliwość wejścia w polskie środowisko literaturoznawcze.

Już podczas pierwszej rozmowy z Markiem Staniszem Semitha zrozumiała jego motywację. Milan Grzybczyk zmarł w 1961 roku, więc z każdym rokiem ubywało ludzi, którzy mogliby go znać osobiście. Dowiedziała się wtedy, że dwie osoby, ważne dla społeczności polskiej w brazylijskim mieście Araucária, opiekowały się poetą do końca jego życia: Romão¹ Wachowicz (1907–1991) i Zdzisław Zawadzki (1911–2006). Od tych informacji rozpoczęła poszukiwania. Wkrótce udało jej się skontaktować z synem Zdzisława, panem Veríssimo Bogusławem Zawadzkim (ur. 1943), który potwierdził posiadane już przez nią informacje i który, mając pełną świadomość upływającego czasu, starannie przechowywał w domu osobiste dokumenty, wiersze, teksty i dzienniki Grzybczyka.

W kwietniu 2023 roku wraz z prof. Staniszem osobiście spotykali się z panem Veríssimo Zawadzkim i jego siostrą, Lirią Alémmar Zawadzki Kaminski (ur. 1946), w domu ich rodziców. W trakcie tych spotkań państwo Zawadzcy udostępnili posiadane materiały na temat Grzybczyka i wspominali czas, kiedy poeta mieszkał w ich domu. Materiały te były przechowywane w ponad pięciotysięcznym zbiorze książek i dokumentów odziedziczonych po ojcu rodzeństwa Zawadzkich – możliwe zatem, że znajdują się tam jeszcze inne informacje o autorze. Wkrótce przekonali się również, że są one także rozproszone po innych polskich archiwach: w Kurytybie, São José dos Pinhais i Araucárii.

¹ Imiona i nazwiska są zapisane zgodnie z danymi znalezionymi w dokumentacji brazylijskiej. Nie zawsze są one zgodne z zasadami gramatycznymi i ortograficznymi języka polskiego.

W następnych miesiącach Semitha samodzielnie prowadziła dalsze poszukiwania, dzięki uzyskaniu stażu postdoktorskiego na UFPR (2023) w celu napisania biografii Tadeusza Milana Grzybczyka i kontynuacji współpracy z prof. Markiem Staniszem oraz Uniwersytetem Rzeszowskim. W trakcie stażu dokonała dotychczas najbardziej istotnego odkrycia związanego z twórczością Grzybczyka: odnalazła m.in. cykl jego *Sonetów itambeńskich*, który przez długi czas uchodził za bezpowrotnie utracony. Zbiór ten znajdował się w tekście biograficznym Romão Wachowicza o poecie, wśród jego dokumentów, przechowywanych w rezerwie technicznej Muzeum Archeologii i Etnologii UFPR. Działania wpisały się w rozległy projekt badania literatury polonijnej, wypełniając jedną z wielu luk w historii literatury polskiej w Brazylii. Ostatecznym celem tego przedsięwzięcia ma być publikacja kompletnych dzieł Tadeusza Milana Grzybczyka.

Tadeusz Milan Grzybczyk

Poeta urodził się w Białymstoku w Białymstoku w 1885 roku, gdzie jego ojciec był starostą. Ojciec zmarł, podobnie jak dwie siostry pisarza, gdy miał on zaledwie 14 miesięcy. Po tych stratach matka poety, Czesława Grzybczykowa, wróciła do Galicji. Grzybczyk tak wspomina jej sytuację: „Nie mogła potem nigdzie zagrzać miejsca, ciągle się przenosiliśmy z miasta do miasta” (Arhens, 1960: 25). W 1904 roku matka i syn zdecydowali się wyemigrować do Brazylii – początkowo mieszkali w Kurytybie, gdzie pracowali jako nauczyciele w Towarzystwie Szkoły Ludowej. Po pewnym czasie pani Grzybczykowa była już dyrektorką tej instytucji.

Po tym początkowym okresie matka i syn przenieśli się do Kolonii Afonso Pena, położonej 18 km od Kurytyby, w mieście São José dos Pinhais. Czesława i jej syn Tadeusz kontynuowali pracę nauczycielską, przy czym poeta należał do pierwszej grupy nauczycieli Szkoły Afonso Pena. Życie społeczne tamtejszej Polonii skupiało się głównie wokół Stowarzyszenia Rolniczo-Instruktażowego (Sociedade Agrícola e Instrutiva

Afonso Pena), które prowadziło chór i grupę teatralną. Grzybczykowie stali się animatorami wielu projektów artystycznych, w ramach których pisali jednoaktówki, pieśni i wiersze. To właśnie w São José dos Pinhais Grzybczyk stworzył większość swoich dzieł.

Czesława Grzybczykowa zmarła w 1939 roku. Po tym zdarzeniu jej syn żył w coraz większej izolacji, na swoim kawałku ziemi w Kolonii Afonso Pena. W ostatnich latach życia przeprowadził się do Araucarii, ponieważ padł ofiarą napadu rabunkowego, podczas którego włamywacze dostali się do jego domu. Został przyjęty przez swoich przyjaciół, początkowo przez Romão Wachowicza, u którego mieszkał przez ponad rok. Następnie przeniósł się do domu rodziny Zawadzkich. Poeta nie ożenił się i nie miał dzieci. Zmarł w 1961 roku i został pochowany w Araucarii, w grobowcu Zawadzkich.

Badania w polskich archiwach w Brazylii

Charakteryzując dorobek literacki Tadeusza Milana Grzybczyka, warto przytoczyć twierdzenie Jana Sęka: „*Wianki parańskie* były pierwszą, liczącą się pozycją z dziedziny literatury pięknej, napisaną przez emigranta polskiego na ziemi brazylijskiej i tam wydaną” (Sęk, 1985: 172). Wydaje się to wystarczającym uzasadnieniem dalszych badań nad twórczością literacką tego autora. Oprócz znaczenia *Wianków parańskich* biografia poety stawia pytania, które odnoszą się nie tylko do dziedziny literatury, ale wchodzi też w inne obszary, które uzupełniają wiedzę na temat pisarza i kontekstu historyczno-społecznego, w którym żył i tworzył. Aspekt historyczny jest centralny, bezpośrednio związany z sytuacją archiwalną dokumentów w miejscach, gdzie przebywała bądź przebywa społeczność polskich emigrantów w Brazylii.

Historycznie Grzybczyk jest istotnym poetą dla literatury polskiej. Z tego powodu niepokoi wizja całkowitej utraty jego twórczości. Historyk Krzysztof Smolana w swoim artykule *Polskie dziedzictwo archiwalno-biblioteczne w Brazylii* przedstawił alarmującą diagnozę dotyczącą

warunków przechowywania dokumentów opisujących historię polskiej emigracji w tym kraju: „Ponad 150 lat, to czas na tyle długi, że wiele dokumentów zginęło i zaginęło bezpowrotnie, jeszcze więcej zostało rozproszonych” (Smolana, 2020: 569). Badając twórczość Grzybczyka, właśnie z taką rzeczywistością mamy do czynienia. Część jego prac została zaprzepaszczona na skutek smutnego epizodu biograficznego – jego dom w São José dos Pinhais został zniszczony w latach 50. Fakt opublikowania *Wianków parańskich* gwarantował jednak, że dorobek ten nie ulegnie całkowitemu zapomnieniu – dzięki temu kilku autorów² pisało o Grzybczyku, często cytując właśnie to dzieło.

Część polskiej dokumentacji znajduje się także w rękach osób prywatnych. W tym przypadku wiele materiałów może ulec zniszczeniu z różnych powodów, a jednym z nich jest niewystarczająca znajomość języka polskiego przez ich obecnych właścicieli i w konsekwencji brak świadomości ich znaczenia. Na szczęście, jak już zaznaczono, rodzina Zawadzkich zachowała w domu około 5000 książek oraz wiele dokumentów. Líria Zawadzki i Veríssimo Zawadzki mówią po polsku, ale mają pewne trudności z czytaniem i pisanem w tym języku, jednakże doskonale zdają sobie sprawę ze znaczenia posiadanych przez siebie zasobów. W domu rodziny Zawadzkich 17 kwietnia 2023 roku znaleziono następujące materiały związane z Grzybczykiem:

- niepublikowany tekst biograficzny Romão Wachowicza i tłumaczenie Zdzisława Zawadzkiego na język portugalski, biografię Czesławy Grzybczykowej i wiersze;
- dzienniki (1944, 1955);
- zeszyt z wierszami;
- świadectwo chrztu;
- odręczny tekst Zdzisława Zawadzkiego odczytany na pogrzebie Grzybczyka;
- podatki od nieruchomości.

² Antoni Olcha (1914–1978), Jan Sęk (ur. 1948), Jan Krawczyk (1916–1996), Ruy Wachowicz (1939–2000). Więcej informacji na temat ich prac zob. w bibliografii niniejszego artykułu.

Wymienione dokumenty dostarczyły wielu nowych informacji na temat życia i twórczości Grzybczyka, jego matki oraz ich wierszy. Ogromną niespodzianką było odkrycie niepublikowanego tekstu biograficznego o tym poecie. Oznacza to, że Romão Wachowicz i Zdzisław Zawadzki dobrze rozumieli znaczenie życia i dzieła Grzybczyka dla społeczności polskiej w Brazylii. W domu Zawadzkich znaleziono ponadto tłumaczenie tego tekstu na język portugalski wykonane przez prof. Zawadzkiego. Dzięki dziennikom będzie możliwe poznanie codziennego życia tego polskiego imigranta, a także jego osobowości. W zeszycie poetyckim znajdują się niektóre kompozycje, które już zostały opublikowane, ale inne wciąż czekają na wydanie. W świadectwie chrztu Tadeusza Grzybczyka po raz pierwszy zostało zidentyfikowane imię jego ojca – Ivan (Jan) Grzybczyk. Tekst przemówienia przygotowany na ceremonię pogrzebową ujawnia bliskość rodziny Zawadzkich z autorem oraz sposób, w jaki chcieliby, aby był pamiętany. Paragony podatkowe dotyczą działki, którą pisarz posiadał w São José dos Pinhais, w dzielnicy Afonso Pena.

Stanisz w następujący sposób komentuje stan zachowania dorobku poetyckiego Grzybczyka:

Poeta do końca życia parał się twórczością artystyczną: był m.in. autorem cyklu wierszy pt. *Sonety Itambeńskie*, przez wiele lat pisał pamiętnik. Większość jego dorobku pozostała w rękopisach, z których prawdopodobnie część zaginęła (Stanisz, 2022: 340–341).

Wiele wierszy nadal pozostaje zaginionych. Jednak jedna z luk została niedawno wypełniona dzięki najbardziej znaczącemu do tej pory odkryciu dokonanemu przez Semithę Cevallos, jakim było znalezienie *Sonetów itambeńskich*. Jest to dzieło wzmiankowane w artykułach, książkach i kompendiach poświęconych temu poecie, które dotychczas uważano za zaginione. Sonety te zostały znalezione 24 maja 2023 roku w magazynie Muzeum Archeologii i Etnologii UFPR, gdzie przechowywane są dokumenty i pisma Romão Wachowicza. W Muzeum Archeologii i Etnologii UFPR znaleziono następujące materiały:

- niepublikowany tekst biograficzny o Tadeuszu Milanie Grzybczyku w języku polskim, autorstwa Romão Wachowicza, zawierający m.in. jego wiersze, a także biografię Czesławy Grzybczykowej wraz z jej wybranymi wierszami;
- we wspomnianym tekście Romão Wachowicza – niemal kompletny cykl *Sonetów itambeńskich* (12 z 15 wierszy).

Sonety itambeńskie znajdowały się w niewydanym tekście biograficznym, napisanym przez Wachowicza. Jest to ten sam tekst, który został znaleziony w domu rodziny Zawadzkich, ale w oryginalnej, polskiej wersji językowej. W pracach przygotowawczych do edycji będzie możliwe porównanie oryginału i przekładu Zdzisława Zawadzkiego, który, jak już zauważono, nie przetłumaczył sonetów, lecz jedynie je wymienił. Waga tego odkrycia polega nie tylko na dotarciu do nieznanego dotąd dzieła poetyckiego, lecz także na stworzeniu wyrazistej klamry dla twórczości Grzybczyka, ponieważ do tej pory nie znaliśmy żadnego z jego wierszy z lat 40.

Jeszcze za życia Grzybczyk podjął wielki wysiłek promocji swojego dzieła – aby móc wydać tom poetycki *Wianki parańskie*, w 1921 roku sprzedał część należących do niego terenów w São José dos Pinhais. Jednakże później nie kontynuował tego przedsięwzięcia (o czym pisze m.in. Sęk) – była to jedna z jego cech, które przyczyniły się do zapomnienia jego dzieła: „Wrodzona skromność Grzybczyka, wraz z całkowitym brakiem zainteresowania ze strony samego autora w promocję własnych osiągnięć, ułatwiła ten proces” (Sęk, 1985: 172). Wachowicz, pisząc o poecie, opublikował komentarz Grzybczyka, który potwierdza analizę Sęka: „Zachęcany przez otoczenie do pisania, często odpowiadał: każde pragnienie unieśmiertelnienia się to osobisty egoizm. Ja się tego pozbyłem” (Wachowicz, 1961: 7). Zapomnienie jego dzieła nie jest więc tylko kwestią zaniedbania historycznego; w pewnym stopniu również sam autor przyczynił się do tej sytuacji.

Nieznajomość całego dziedzictwa polskiego w Brazylii, a szczególnie dzieła Grzybczyka, może budzić smutek. Może też jednak być potraktowana jako zadanie do wykonania, którego realizacja doprowadzi do

znacznego poszerzenia wiedzy o twórczości literackiej i dziejach polskiej emigracji w Brazylii, a także do upublicznienia wielu cennych, nieznanych dokumentów. Przez wiele lat trudno było zachować to dziedzictwo z powodu braku instytucji mogących wykonywać taką pracę. Smolana wskazał na możliwe rozwiązanie:

Najlepszym wyjściem z tej sytuacji byłoby, jak sądzę, stworzenie w Brazylii, np. w Kurytybie, odpowiedniej instytucji, polskiej lub polsko-brazylijskiej, która dbałaby o pamięć zapisaną w polonijnych dokumentach i drukach. Placówki podobnej do instytutów polskich w innych krajach (Smolana, 2020: 576).

Utworzenie kursu filologii polskiej w 2009 roku na UFPR było ważnym krokiem na tej drodze, ponieważ umożliwiło szkolenie wykwalifikowanych specjalistów w tej dziedzinie i otworzyło szeroki wachlarz badań oraz szanse wymiany akademickiej. W tych nowych ramach instytucjonalnych mieści się projekt opisany przez Smolanę. Założenie Centrum Studiów Polskich (CEPOL) w 2020 roku, czyli w tym samym roku, w którym ukazał się artykuł Smolany, może być znaczącą odpowiedzią na postawioną przez historyka diagnozę. Wśród licznych celów realizowanych przez tę instytucję CEPOL³ w znacznym stopniu przyczynia się do wypełnienia owego zadania – ochrony polskich zasobów w Brazylii, ich promocji i badania. Smolana analizuje także zbieg losów i narracji obu krajów: „Z czasem ta historia stała się również wspólną historią polsko-brazylijską, a nawet brazylijsko-polską” (Smolana, 2020: 576). Dlatego też obowiązki wobec tego dziedzictwa są wzajemne – zarówno dla Polski, jak i dla Brazylii – a uniwersytet jest miejscem, w którym inteligencja obu tych krajów może się spotykać i współpracować.

³ Centro de Estudos Poloneses, <https://cepol.polonesufpr.info/> [dostęp: 10.03.2025]. Na stronie internetowej CEPOL można znaleźć zdigitalizowane materiały związane z polską obecnością w Brazylii, m.in. takie jak dokumenty, gazety i zdjęcia.

Tobie Brazylio! Tadeusza Milana (Grzybczyka) jako hymn dla nabytej ojczyzny

Marek Stanisław zaznacza, że kulminacją działalności artystycznej Grzybczyka „było wydanie w 1921 r. własnym sumptem zbioru poetyckiego pt. *Wianki parańskie*, zawierającego utwór sceniczny pod tym tytułem oraz dołączony do niego zbiór wierszy” (Stanisław, 2022: 340). A jednym z najciekawszych wierszy z tego zbioru jest chyba *Tobie Brazylio!*⁴. I to z kilku powodów. Po pierwsze, nie jest on poświęcony przyrodzie, która według słusznych spostrzeżeń niektórych badaczy dominuje w twórczości poety (zob. np. stwierdzenie: „Większa część utworów to hymny pochwalne na cześć zielonej selvy”; Sęk, 1985: 169). Po drugie, wiersz *Tobie Brazylio!* kompozycyjnie umieszczono w osobnym rozdziale tomu, co wskazuje na jego odrębność i pewną artystyczną samowystarczalność. Zdaniem Sęka można go nazwać „ubocznym efektem przemyśleń nad dziejami narodu polskiego i losem wychodźstwa polskiego w Paranie” (Sęk, 1985: 172). Badacz argumentuje to tak:

Złożył w nim hołd [Grzybczyk – T.M.] społeczeństwu brazylijskiemu za życzliwe przygarnięcie tułaczy, liberalną politykę umożliwiającą im pielęgnowanie dziedzictwa przodków oraz wielokrotne występowanie jego przedstawicieli na arenie międzynarodowej w sprawie przywrócenia Polsce niepodległości. Oto słowa podziękii wypowiedziane pod adresem kraju osiedlenia... (Sęk, 1985: 172).

⁴ Pisownię zachowano zgodnie z pierwodrukiem w tomiku *Wianki parańskie*.

TOBIE BRAZYLJO!⁵

Tobie Brazyljo dziś mą pieśń oddaję –
U Twoich górnych ścieląc ją ołtarzy.
A w duchów jasných imieniu tu stoję –
Od ognia znicza nadwiślańskich straży. –

I chociaż mórz nas mnogie dzielą fale
I ta noc ducha, gdzie prawdy pogasły –
Na jasných szczytach – w nowych jutrzni chwale –
Znajdziem się kiedyś tam – górnemi hasły!

Kochałaś zawsze co piękne i wzniosłe,
A miłość synom dałaś – w równej mierze! –
Skarb ten – orlęta pod Twem skrzydłem wzrosłe –
Zamknem w talizman – i w ducha przymierze!

Nie wdziiałaś na się tych strzępów starości
I jasną Twoją pozostała droga –
W sercu Twem szczerłość i prostota gości –
I więcej prawdy w niem – i więcej Boga!

Żeś Ideały podniosła w sztandarze
I duch Twój górnie młode skrzydła pręży –
Gdy w gruzy runą dzisiejsi mocarze –
On w przyszłość zwróci swój lot – i zwycięży!

Za to, że równość wszystkich – Tobie miarą –
Że za drogowskaz – Tobie wolność świeci! –
Za to, że postęp w przyszłość – Tobie wiarą –
Za to, żeś nas tu przyjęła jak dzieci –

⁵ Wiersz podano za wydaniem: Milan T. (Grzybczyk), 1921, *Wianki parańskie. Po-ezje parańskie. Wiersze ulotne. Z puszczy. Różne. Tobie Brazyljo. Objaśnienia*, [b.n.w.], Curityba, s. 93–94.

Za to, że głos Twój dałaś słusznej sprawie –
Za to, co hasło Twoje ludom wieści –
– Że taką drogę obrałaś ku sławie –
Za to – Brazylijo cześć Ci! – za to cześć Ci!!

Należy zwrócić uwagę, że utwór został napisany w 1921 roku (Milan T. (Grzybczyk), 1921: 94), po 17 latach od zamieszkania poety w Brazylii, co stanowi prawie połowę jego życia. A wyemigrował on do południowoamerykańskiego kraju w 1904 roku, w wieku 19 lat (Sęk, 1985: 168; Stanisz, 2022: 339).

Tobie Brazylijo! to wiersz pochwalny, oda do kraju, co jest widoczne już od pierwszych jego wersów. Obraz ołtarzy kojarzy się ze świątynią, którą w wierszu staje się Brazylia. Pieśń przyjmuje tutaj rolę ofiary, będąc wyrazem wdzięczności (pierwotnie, jak wiadomo, ołtarz był miejscem ofiary składanej Bogu). Przymiotnik *górne* (ołtarze) podkreśla świętość kraju, wzniosłość uczuć do niego i wraz z tym podziw dla jego majestatu oraz uroczystość nastroju. Obraz świątyni-Brazylii jest wzmocniony poprzez leksykę sakralną, m.in. dzięki wzmiance o „jasnych duchach” czy o „ogniach znicza nadwiślańskich straży”. Jak można zauważyć, poeta odwołuje się do różnych żywiołów: ziemi i powietrza („górne ołtarze” mogą kojarzyć się także z wysokością i niebem, a przez słowo *górny* wskazywać na związek z ziemią), ognia („ogień znicza”) i wody („znicz nadwiślańskiej straży”, co nawiązuje do rzeki Wisły i jednocześnie do polskości poety). Współdziałanie różnych elementów i ich wzajemne przenikanie się ukazuje harmonię żywiołów, tworząc niemal idylliczny świat, w którym nie ma miejsca na przeciwieństwa czy walkę: „górne ołtarze” (ziemia i powietrze), „ogień znicza nadwiślańskich straży” (ogień i woda). Co ciekawe, obraz ognia jest „podwojony” za pomocą odbicia go w wodnej tafli Wisły i dzięki temu „neutralizuje się” w nim element niszczycielski, nie odbierając mu przy tym płomienia życia. „Ogień znicza” symbolizują dusze umarłych, które są tutaj „jasnymi duchami”. Także ogień oznacza w wierszu płomienną wdzięczność, podziw i wielką miłość. Wzmianka o „nadwiślańskiej straży” wprowadza zaś do tekstu motywy męstwa, siły, oddania i braterstwa, które dają poczucie niezawodności oraz bezpieczeństwa.

O ziemi Grzybczyk nie wspomina wprost, pojawia się ona przez skojarzenie. W tym układzie żywiołów ziemia jest najmniej obecna, co dodaje wierszowi tonu wzniosłości i uroczystości. Służą temu także liczne myślniki, które znajdują się nie tylko na końcu wersów, jak w pierwszej strofie, lecz także w środku. Te wszystkie stworzone przez nie gęste pauzy oddają zachwyt wobec kraju-świątyni, przed którym bohater liryczny, pełen podziwu, stoi niemal bez tchu.

Grzybczyk kilkakrotnie powtarza w wierszu niektóre słowa lub używa ich synonimów, np.:

- „górne ołtarze”, „górne hasła”, (duch Twój) „górnio skrzydła pręży” i „jasne szczyty” (nawiązujące do stałego połączenia wyrazów „szczyty gór”) – podkreślają wzniosłość całego utworu, co także koreluje z osobnym wersem o Brazylii: „Kochałaś zawsze co piękne i wzniosłe”;
- „jasne szczyty”, „jasne duchy”, „jasna droga” – wzmacniają motyw światła, przeciwstawianego mrokowi nocy, symbolizują wiarę w zwycięstwo;
- „jasne duchy”, „noc ducha (gdzie prawdy pogasły)”, „(Zamknem w talizman – i) w ducha przymierze!”, „I duch Twój (górnio młode skrzydła pręży)” – ujawniają sakralny komponent tekstu;
- „jasna droga”, „za drogowskaz (– Tobie wolność świeci!)”⁶, „taką drogę (obrałaś ku sławie)” – te wyrażenia akcentują dobry los, symbolizują udane rozwiązanie, wyjście na prostą;
- „prawdy pogasły”, „więcej prawdy” – odzwierciedlają walkę światła z cieniem itp.

Co ważne, powtarzające się słowa współdziałają ze sobą – podobnie współdziałają obrazy żywiołów z pierwszej strofy: jasne są i szczyty

⁶ Należy zwrócić uwagę, że w *Objaśnieniach*, znajdujących się na końcu tomiku *Wianki parańskie* i dotyczących m.in. wiersza *Białe orle*, można znaleźć informacje o „słonce wolności” (pisownia zachowana według cytowanego źródła): „Brazylia jest rzeczywiście takim krajem i to nie tylko w swej konstytucji, ale i w życiu socjalnym. Niema tu tej pogardy lub lekceważenia człowieka, jakie cechują jeszcze stary świat w stosunku do »klas niższych«” (Milan T. (Grzybczyk), 1921: 97).

(góry), i duchy, a jako drogowskaz świeci wolność, co także kojarzy się ze światłem i jasnością (jak wyrażenie „prawdy pogasły” – z brakiem jasności).

Obraz Brazylii, oprócz skojarzeń ze świątynią („W sercu Twem szczerść i prostota gości – / I więcej prawdy w niem – i więcej Boga!”), wyraźnie pokrywa się z obrazem matki⁷. Orleńta w wierszu symbolizują młodych ludzi, którzy podobni do dorastających ptaków, niedługo „wylecą” z rodzinnego gniazda w świat samodzielnego życia. Także to wyobrażenie nawiązuje do Polski, symbolizując polskich emigrantów

⁷ Trzeba przypomnieć, że matka była bardzo ważną (jeżeli nie najważniejszą) osobą w życiu Grzybczyka. Niemniej ciekawe jest, że ona także posiadała talent literacki: „Była to kobieta niezmiernie energiczna, która – jak przypuszczać należy – wywarła duży wpływ na rozwój osobowości syna. Pasjonowała się literaturą piękną i sama pisała wiersze oraz tzw. obrazki sceniczne, przeznaczone dla amatorskich zespołów polonijnych. Inspirowała ją głównie tematyka patriotyczna, a same utwory utrzymane były w konwencji romantycznej” (Sęk, 1985: 170). Jak wiadomo, dokładnie to samo było właściwe dla twórczości Grzybczyka: tak inspiracje dziełami romantyków (zob. m.in. wspomnienia Arhensa o spotkaniu z poetą: „Czyta grzmiącym głosem wiersz napisany, jak sądzę, pod wpływem Mickiewicza...”; Arhens, 1960: 25), jak i pisanie utworów scenicznych, a także zainteresowanie kwestiami patriotyzmu. Między innymi Stanisław, analizując sceny i epizody fabularne jego *Wianków parańskich*, pisze, że zauważa się w nich „intensywną obecność tradycji romantycznej”, a sam utwór niewątpliwie jest „ilustracją przekonania o patriotycznej misji poezji” (Stanisław, 2022: 344). Biorąc pod uwagę te wszystkie podobieństwa twórczości matki i syna, czy nie powinno się zakwestionować wspomnianego na początku tego artykułu, stwierdzenia Sęka o pierwszeństwie Grzybczyka? Wiadomo przecież, że Czesława Grzybczykowa pisała wiersze i publikowała je. W swoim tekście Stanisław informuje: „Udało mi się dotrzeć do dwóch jej wierszy, opublikowanych w brazylijskich czasopismach polonijnych: *Z drogi. Na dzień 1-go Maja*, „Świt” (Kurytyba) 1922, nr 17 (4.05.1922), s. 1; *Wyżej – o tam!*, „Nasze Życie” (Kurytyba) 1922, z. 1 (7.09.1922), s. 3” (Stanisław, 2022: 340). Daje to powody, aby spodziewać się odnalezienia większej liczby ewentualnych wierszy matki poety, w tym opublikowanych.

w Brazylii⁸, do których należał również sam poeta. W takim znaczeniu Brazylia staje się drugą matką, drugą ojczyzną, która z miłością ich przyjęła i wychowała jak własne dzieci (wątek bezwarunkowej miłości macierzyńskiej), o czym świadczą słowa „miłość synom dałaś – w równej mierze!”, zaakcentowane myślnikiem oraz wykrzyknikiem. Miłość jako skarb staje się talizmanem dla polskich emigrantów – dla orląt wzrosłych „pod skrzydłem” przybranej matki-Brazylii. W tych słowach odbija się wielkość, moc i wzniosłość Brazylii, ponieważ zostaje ona porównana do ptaka, pod opieką którego dorasta młodsze pokolenie. Ciekawe, że poeta używa liczby pojedynczej – „pod Twem skrzydłem”, a nie „pod Twymi skrzydłami”. Być może akcentuje w ten sposób potęgę Brazylii, która nawet jednym skrzydłem potrafi chronić swoje przybrane dzieci. Zastosowanie liczby pojedynczej zostało podyktowane także potrzebą zachowania 11 sylab – jak we wszystkich innych liniijkach analizowanego wiersza.

Warto zaznaczyć, że słowo *ideały* zapisane jest dużą literą, co podkreśla ich wielkość. Duch kraju natomiast „górnje młode skrzydła pręży”. Zauważmy, że poeta parokrotnie emfatyzuje jego „wyższość” za pomocą wyrażen „górnje” i „skrzydła pręży”. Zacytowany fragment można także odczytać w ten sposób, że Brazylia wspiera młode pokolenie, które będzie tworzyć przyszłość. Co więcej, upadek „dzisiejszych mocarzy” to tylko kwestia czasu, poeta nie ma co do tego żadnych wątpliwości. Właśnie wtedy duch kraju, wzmocniony przez młodych potomków polskich emigrantów, „w przyszłość zwróci swój lot – i zwycięży!”.

Dwie ostatnie zwrotki analizowanego utworu zawierają anaforę, która wymienia, za co autor jest wdzięczny Brazylii: „Za to...” powtarza się sześć razy. Między tymi powtórzeniami po jednym razie wpisane zo-

⁸ W *Objaśnieniach* do wiersza *Białe orle* umieszczono potwierdzenie takiej interpretacji: „Orle więc, pod którym piszący rozumiał naszą [w znaczeniu »polską« – T.M.] tu emigrację...” (Milan T. (Grzybczyk), 1921: 97). Może to świadczyć o tym, że niektóre obrazy z poezji Grzybczyka niejednokrotnie pojawiały się w tym samym znaczeniu w różnych jego utworach.

stały synonimiczne konstrukcje „Że za drogowskaz...” oraz „– Że taką drogę...”. Kilkakrotnie pojawia się także zaimek *Tobie* (w tym jego krótsza forma *Ci*), odwołujący do początku wiersza (tytułu oraz pierwszego wersu). W taki sposób poeta „obdarowuje” kraj, „oddając” mu dosłownie wszystko, co najlepsze. Jednocześnie bycie na „Ty” z Brazylią świadczy o tym, jak bliska mu jest ta ziemia, świadczy o jej o s w o j e n i u, czyli uczynieniu jej s w o j ą.

Warto także zwrócić uwagę, że pomiędzy dwoma finalnymi strofami nie ma ani kropki, ani przecinka. Ostatni wers przedostatniej strofy kończy się, podobnie jak trzy poprzednie, myślnikiem. I w taki sposób powtarzanie słów wdzięczności przeplata się z obietnicą (pro-roctwem) dobrego losu pełnego sławy, wolności i szczęścia. Nagromadzenie myślników w finalnym fragmencie wiersza (na końcu każdego wersu oraz pięć razy w środku wersów) dodaje tonu uroczystości i wyjątkowości, podkreślając znaczenie osobnych słów i przygotowując do finalnego „podsumowania”: „Za to – Brazylio cześć Ci! – za to cześć Ci!”, wzmocnionego podwójnym wykrzyknikiem. Refren w ostatnim wersie potęguje efekt wytworzony przez anaforę i kończy utwór podniosłym akcentem.

Wiersz *Tobie Brazylio!* Grzybczyka ma charakter panegiryczny – to oda do kraju, hymn pochwalny na jego cześć, rozślawienie go i jednocześnie wyrażenie mu wdzięczności. Brazylia została przedstawiona jako świątynia, na co wskazuje leksyka sakralna. Powtarzanie „wzniosłych” słów, jak: „górnny”, „jasny”, „duch”, „prawda” itp., podkreśla wielkość kraju, a wzmianka o „młodych orlętach”, które symbolizują potomków polskich emigrantów, otwiera perspektywę na lepszą przyszłość. Harmonia żywiołów (ognia, wody, powietrza i ziemi) tworzy idylliczność opisu, układając i porządkując świat w niezawodną, bezpieczną całość. Podziw bohatera lirycznego wobec Brazylii znajduje odzwierciedlenie także w ukształtowaniu składniowym utworu. Obfitość myślników tworzy pauzy, których celem jest podkreślenie znaczenia konkretnych słów w wersach oraz wyrażenie zachwytu wobec nowej ojczyzny.

Podsumowanie

Przedstawione tu materiały poświęcone życiu i twórczości Tadeusza Milana Grzybczyka mają w naszym przekonaniu ogromne znaczenie – krajowe i międzynarodowe. Ich zachowanie i właściwa prezentacja to ważne zadanie, które daleko wykracza poza transkrypcję, analizę i tłumaczenie tekstów – stanowi także rezultat działań odkrywczych. Romão Wachowicz napisał w swoim tekście na temat śmierci poety: „Na pewno w przyszłości, szkice te przydadzą się jakiemuś badaczowi do scharakteryzowania poety” (Wachowicz, 1961: 8). Tę pracę badawczą uzasadnia właśnie ta perspektywa – przyszłość nadeszła.

Literatura

- Arhens S., 1960, *Tadeusz Grzybczyk – poeta parański*, „Przegląd Polski. Revista Polonesa”, lipiec–sierpień, nr 4, s. 25, https://pbc.uw.edu.pl/1104/1/Przegląd_Polski_1960_04.pdf [dostęp: 25.04.2024].
- Milan T., (Grzybczyk), 1921, *Wianki Parańskie. Poezje parańskie. Wiersze ulotne. Z puszczy. Różne. Tobie Brazylio. Objaśnienia*, [b.n.w.], Curityba.
- Sęk J., 1985, *Samotnik z Parany*, „Akcent”, nr 1 (19), s. 168–175, [http://akcentpismo.pl/pliki/archiwum/1985_1\(19\).pdf](http://akcentpismo.pl/pliki/archiwum/1985_1(19).pdf) [dostęp: 7.04.2024].
- Smolana K., 2020, *Polskie dziedzictwo archiwalno-biblioteczne w Brazylii*, w: *Polska i Brazylia – bliższe, niż się wydaje*, red. J. Mazurek, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW, Warszawa, s. 569–578.
- Stanisz M., 2020, *A tradição romântica nas Guirlandas Paranaenses de Tadeusz Milan (Grzybczyk)*, „Revista X”, vol. 15, no. 6, s. 497–511, <https://doi.org/10.5380/rvx.v15i6.76805>.
- Stanisz M., 2022, *Tradycja romantyczna w „Wiankach parańskich” Tadeusza Milana Grzybczyka*, „Archiwum Emigracji”, z. 29, s. 337–348, <https://doi.org/10.12775/AE.2021-22.021>.
- Wachowicz R., 1961, *Wspomnienia z życia poety Tadeusza Milana Grzybczyka*, „Lud”, no. 39, s. 7.

SEMITHA CEVALLOS – PhD, Federal University of Paraná in Curitiba, Brazil / dr, Federalny Uniwersytet Parany, Kurytyba, Brazylia.

A pianist and musicologist; educated in Brazil and Poland. She defended her doctoral thesis at UniRio. She passed her master's examination at UFPR. A graduate of the Ignacy Jan Paderewski Academy of Music in Poznań in the field of instrumental and chamber music. She studied musicology at the Adam Mickiewicz University in Poznań. She completed her bachelor's degree in piano at the School of Music and Fine Arts in Paraná. Her research interests include Brazilian and Polish historical musicology of the second half of the 20th century. Her doctoral and master's theses are fundamental texts for understanding the relationship between Brazil and Poland in contemporary music. The researcher focuses mainly on little-studied topics in Brazilian classical music or topics that have not been studied yet. In 2020, she received the Innymi Słowy Literary Award for her collection of critical essays titled *Brazilian Concert Music: A Treasure to Be Discovered*. Semitha Cevallos made a discovery in the field of literature – she found poems written by Tadeusz Milan Grzybczyk, the first Polish poet whose verses were published in Brazil. She conducted postdoctoral studies at the Federal University of Paraná, working on Grzybczyk's biography during his stay in Brazil.

Pianistka i muzykolog; kształciła się w Brazylii i w Polsce. Doktorat broniła w UniRio. Egzamin mistrzowski zdawała w UFPR. Absolwentka Akademii Muzycznej im. Ignacego Jana Paderewskiego w Poznaniu w zakresie instrumentalistyki i kameralistyki. Muzykologię studiowała na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Studia licencjackie w klasie fortepianu odbyła w Szkole Muzyki i Sztuk Pięknych w Paranie. Jej zainteresowania badawcze obejmują obszar brazylijskiej i polskiej muzykologii historycznej drugiej połowy XX wieku. Jej praca doktorska i praca magisterska to teksty fundamentalne dla zrozumienia związków Brazylii i Polski we współczesnej muzyce. Badaczka koncentruje się głównie na rzadko podejmowanych zagadnieniach brazylijskiej muzyki poważnej lub tematach, które nie zostały jeszcze zbadane. W 2020 roku otrzymała Nagrodę Literacką „Innymi Słowy” za zbiór esejów krytycznych *Brazylijska muzyka koncertowa: skarb do odkrycia*. Semitha Cevallos dokonała odkrycia w dziedzinie literatury – odnalazła wiersze Tadeusza Milana Grzybczyka, pierwszego polskiego poety, którego strofy opublikowano w Brazylii. Prowadziła studia podoktoranckie na Federalnym Uniwersytecie w Paranie, pracując nad biografią poety podczas bytności Grzybczyka w Brazylii.

E-mail: semitha.cevallos@ufpr.br

TETIANA MYCHAJŁOWA – PhD, the Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine in Kyiv / dr, Instytut Literatury im. Tarasa H. Szewczenki, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Kijów, Ukraina.

A Doctor of Philology, currently a visiting professor at the Federal University of Paraná, the holder of the Edital Capes-Solidariedade Acadêmica scholarship. Her research interests include the comparative analysis of Vasyl Stus's work, poetry translation and intermediality. Her most important publications include the monograph *‘Пам’яті глибоке джерело’: Василь Стус і переосмислення російської літератури* [“A Deep Source of Memory”: Vasyl Stus and the Rethinking of Russian Literature] (Kyiv 2023) and the articles: „*Już zapomniano, czym jest życie i czym jest świat, czym jesteś ty*”. *Problem tożsamości narodowej w sowieckiej Ukrainie – kilka uwag do tomiku Wasyla Stusa „Wesoły cmentarz”* [“It Has Long Been Forgotten, What It Is – To Live. And What the World Is, and What You Are.” The Problem of National Identity in Soviet Ukraine – a Few Remarks on ‘Merry Cemetery’, the book of poetry by Vasyl Stus”] (*“Władza Sądenia”* 2021, no. 20), *Triada obrazów akwaticznych jako podstawa integralności kompozycji filmu dokumentalnego Ołeksandra Awszarowa i Switłany Rudiuk „Wasz Wasyl”* [The Triad of Aquatic Images as the Basis for the Compositional Integrity of Oleksandr Avsharov and Svitlana Rudiuk’s Documentary Film ‘Yours, Vasyl’] (*“Images”* 2023, vol. 34, no. 43).

Doktor nauk filologicznych, obecnie profesor wizytujący na Uniwersytecie Federalnym w Paranie, stypendystka Edital Capes-Solidariedade Acadêmica. Jej zainteresowania naukowe dotyczą twórczości Wasyla Stusa w aspekcie komparatystycznym, przekładu poezji i intermedialności. Jej najważniejsze publikacje to monografia *„Пам’яті глибоке джерело”: Василь Стус і переосмислення російської літератури* [„Źródło pamięci głębokie”: Wasyl Stus i reinterpretacja literatury rosyjskiej] (Kijów 2023) oraz artykuły: „*Już zapomniano, czym jest życie i czym jest świat, czym jesteś ty*”. *Problem tożsamości narodowej w sowieckiej Ukrainie – kilka uwag do tomiku Wasyla Stusa „Wesoły cmentarz”* (*„Władza Sądenia”* 2021, nr 20), *Triada obrazów akwaticznych jako podstawa integralności kompozycji filmu dokumentalnego Ołeksandra Awszarowa i Switłany Rudiuk „Wasz Wasyl”* (*„Images”* 2023, t. 34, nr 43).

E-mail: tetiana.mykhailova.ua@gmail.com